

УДК 7.05:687.01

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-312-8-17>

ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНО-ДЕКОРАТИВНОЇ ПЛАСТИКИ ФАСАДІВ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ. М. КИЄВА

М.-Ю. А. Сідорова

аспірант освітньо-наукової програми

«Архітектура та містобудування»,

асистент кафедри дизайну

Національного авіаційного університету

ORCID: 0000-0002-4224-0331

mariia.sidorova@npp.nau.edu.ua

Робота присвячена проблемі збереження архітектурно-декоративної пластики фасадів забудови кінця ХІХ — початку ХХ ст. в м. Києві. Краса та самобутність міста Києва полягає не лише в унікальному живописному ландшафті, виразних силуетах та витонченій пластичності пам'яток архітектури, але й у оригінальних архітектурних та декоративних деталях фасадів рядової фонові забудови. Ці деталі є невід'ємною складовою міського середовища. Портали, двері, балкони, ґрати проїздів, піддашся, декоративні гіпсові міжвіконні та підвіконні вставки, капітелі колон, об'ємна та барельєфна скульптура відрізняються особливою душевністю і доброю іронією. Вони несуть у собі унікальну інформацію історичного, міфологічного та езотеричного характеру. Під час ремонтів та реконструкції такі елементи часто втрачаються, що приводить до руйнації особливої київської атмосфери міського середовища. В архітектурних та декоративних деталях часто закодовані певні символічні послання — «мантри-обереги», із знищенням яких утворюються дірки у енергетичній тканині міста. Тому виявлення таких елементів та збереження їх є надзвичайно важливою задачею. В роботі запропоновано принципи класифікації та розроблено власне класифікацію елементів архітектурно-декоративної пластики фасадів, які

найчастіше знищуються під час реконструкції та ремонту будівель, визначено зв'язок композиції архітектурно-декоративної пластики з композиційною структурою фасадів. Проведено композиційний, пропорційний та семантичний аналіз архітектурно-декоративної пластики фасадів забудови кінця XIX — початку XX ст.

***Ключові слова:** фасади забудови кінця XIX — початку XX ст., архітектурно-декоративна пластика, класифікація, композиція, пропорції, семантика, збереження.*

**Maria-Yulia Sidorova. MAIN FEATUUES
OF ARCHITECTURAL-DECORATIVE PLASTICS
OF THE HISTORICAL FACADES OF THE END XIX —
EARLY OF THE XX CENTURY IN KIEV CITY**

The work is devoted to the problem of preservation of architectural and decorative plastic facades of the late 19th — early 20th centuries in the city of Kiev. The beauty and originality of the city of Kiev lies not only in the unique picturesque landscape, expressive silhouettes and exquisite sculptures of the architectural monuments, but also in the original architectural and decorative details of the facades of the ordinary background building. These details are an integral part of the urban environment. Portals, doors, balconies, driveways, soles, decorative gypsum inter-window and window sills, column capitals, bas-relief sculpture have a special charm, good irony and carry unique properties of historical, mythological character. During repair and reconstruction, such elements are often lost, leading to the destruction of the special atmosphere of the urban environment. Architectural and decorative details often encode certain symbolic messages — “mantra-amulets”, destruction of which leads to voids in the energy fabric of the city. Therefore, identifying such items and preserving them is an extremely important mission. Goal of this article is to find principles of classification of elements of architectural and decorative plastics of facades. That would help to preserve facades historical and artistic character which most often is lost during the reconstruction and repair of buildings.

***Keywords:** facades of the late 19th — early 20th centuries, architectural and decorative plastics, classification, preservation, symbolism.*

Актуальність дослідження. Швидкі темпи реконструкції і забудови історичного центру Києва приводять до руйнації та знищення неповторної архітектурної тканини міста, особливо це стосується цінної фонові забудови, яка часто має унікальні архітектурні деталі, оригінальну декоративну пластику фасадів. Руйнуються або продаються для встановлення в приватних будівлях цінні двері, грати проїздів, піддашся, балконні грати, елементи скульптурного декору фасадів. В результаті місто втрачає свою самотність.

Аналіз та класифікація архітектурно-декоративної пластики фасадів кінця ХІХ — початку ХХ ст. дозволить зупинити процес її знищення та здійснювати поступово і методично її збереження та відновлення. Таким чином виникає потреба у розробці принципів класифікації архітектурно-декоративної пластики фасадів та проведення такої класифікації, що дозволить виявити та зберегти важливі акценти міського історичного середовища м. Києва та його енергетичну тканину.

Тому проблема виявлення цінних унікальних і найбільш типових архітектурно-декоративних елементів фасадів та їх класифікація, композиційний, пропорційний та семантичний аналіз забудови кінця ХІХ — початку ХХ ст. є актуальною.

Історичні, конструктивні, планувальні особливості архітектури України кінця ХІХ — початку ХХ ст. були досліджені Ясієвичем В. Є. [10; 11].

Історія виникнення київського модерну, його стильові особливості та основні періоди модерну розглянуті Чепеликом В. В. [9], Скібіцькою Т. В. [8].

Історико-архітектурні та стильові особливості російської архітектури кінця ХІХ — початку ХХ ст. досліджені в публікаціях Кириченко Є. І. [3].

Правила забудови старого Києва розглянуті в дослідженнях Малакова Д. В. [4].

Структурні, пропорційні, композиційні і семантичні особливості фасадів будівель кінця ХІХ — початку ХХ ст., а також архітектурна пластика фасадів споруд цього періоду досліджено Сідоровою О. І. [6; 7].

Особливості інтер'єрів житлових будівель в історичних стилях та у стилі модерн стали предметом вивчення Сердюк О. М. [6].

Персоналії архітекторів, які працювали в Києві в кінці ХІХ — на початку ХХ ст., досліджували Кальницький М. Б. [1], Малаков Д. [4], Килесо С. К. [2].

Особливості українського архітектурного модерну, регіональні центри і мистецькі школи, розвиток українського модерну розглянуті Чепеликом В. В. [9].

Проведений аналіз показав, що архітектурно-декоративна пластика фасадів кінця ХІХ — початку ХХ ст. досліджена недостатньо. Тому композиційний, семантичний та пропорційний аналіз та класифікація архітектурно-декоративної пластики фасадів забудови кінця ХІХ — поч. ХХ ст. в місті Києві потребують подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. В кінці ХІХ на початку ХХ ст. надзвичайно швидкими темпами зростав обсяг масової житлової забудови, що обумовило будівництво будинків за загальними композиційними схемами.

Композиція є генетичною структурою будівлі, тому вона завжди передує стилістиці. Серед загальної різноманітності київської забудови кінця ХІХ — початку ХХ ст. житлові будинки різних стилів часто мають спільну композиційну структуру фасадів. Фасади, зведені в одному архітектурному стилі або збудовані за проектом одного і того ж архітектора, такі спільні композиційні схеми мають ще частіше. Спорудження будівель за типологічними схемами в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. стало свого роду продовженням «типового» будівництва ХVІІІ–ХІХ ст., яке в той час називалося «зразковим», «повторним», «нормальним» тощо.

Розглянемо кілька прикладів композиційного та пропорційного аналізу фасадів кінця ХІХ — початку ХХ ст. Будинок К. Баксанта на вул. Пушкінській, 21 побудований за проектом Й. Зекцера у 1910–1912 рр. Композиція фасаду трьохосьова, кожна вісь акцентована еркером або групою еркерів і завершується високим пластичним аттиком. Головним акцентом фасаду є чотири зблокованих еркери, що розміщені в центральній частині фасаду над головним

входом в будівлю. У побудові фасаду і в структурі portalу головного входу використано пропорційну систему «золотий переріз» та метод прямокутників і їх діагоналей (рис. 1).

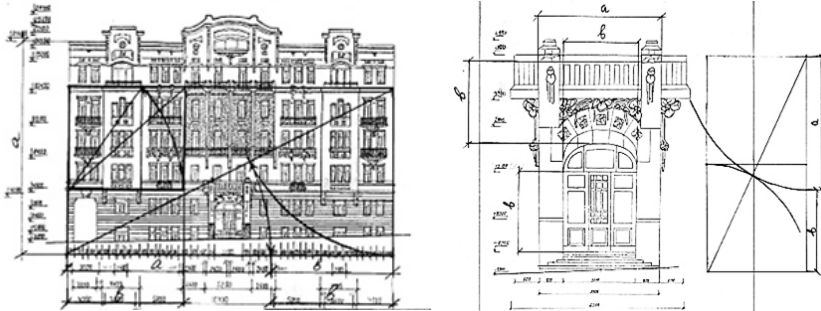

Рисунок 1 — Використання пропорційних систем «золотий переріз» та методу прямокутників та їх діагоналей в композиційній структурі фасаду та portalу будівлі по вул. Пушкінській, 21

На вулиці Гоголівській найпомітнішою будівлею є будинок № 23, відомий як «Будинок з котами», які фланкують вікно у формі півкола. Зведений у 1909 році за проектом В. Безсмертного. Будинок має трьохосьову асиметричну композицію фасаду. Головними акцентами фасаду є вищезгадане вікно з котами, а також фігура домовика в аттику будинку, який тримає у руках два дерева — дерево життя і дерево пізнання.

Праву частину фасаду вінчає гранчастий еркер зі шпиле-подібною баштою. Гранчастий еркер у лівій частині споруди завершується балконом-балдахіном з шатровою баштою. Центральний ризаліт прикрашений фігурами сов і маскаронами. Фасад побудований за системою «золотого перерізу» (рис. 2, див. с. 398). Будинок по вул. Пушкінська, 41 датується приблизно 1908–1910 роком, йому притаманна двохосьова асиметрична побудова фасаду. Правий вужчий ризаліт виділено парадним входом та збільшеним масштабом вікон сходової клітини. Лівий ширший ризаліт акцентовано багатю ліпниною у вигляді листя каштану навколо вишуканих вікон та балкону другого поверху. Листя

каштану — вважається символом Києва, та окрім цього, у своєму більш давньому значенні, це символ пентасистеми людини, з її земними пристрастями і вподобаннями. Асиметрію посилює різноманітна конфігурація віконних і дверних прорізів. У побудові фасаду виявлено систему пропорційних відношень «золотий переріз» і метод вписаних квадратів (рис. 3). Вписані квадрати використані і у побудові балкону з ліпниною (рис. 3).

Особняк (колишня клініка Маковського), зведений у 1907–1908 рр. за проектом архітектора Г. К. Ледоховського (скульптури виконані Ф. Соколовим), розташований за адресою:

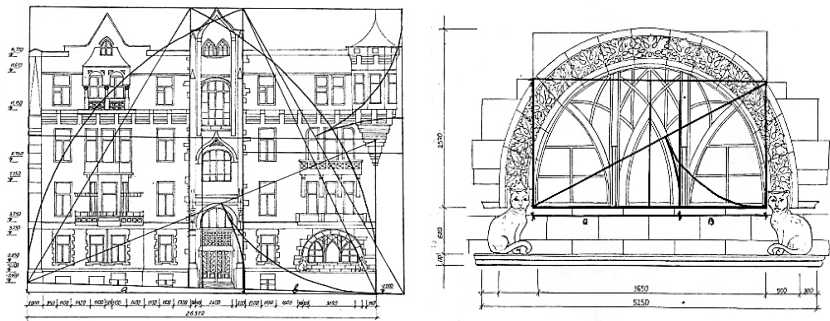

Рисунок 2 — Використання пропорційних систем «золотий переріз» та методу прямокутників та їх діагоналей в композиційній структурі фасаду та вікна будівлі по вул. Гоголівська, 23

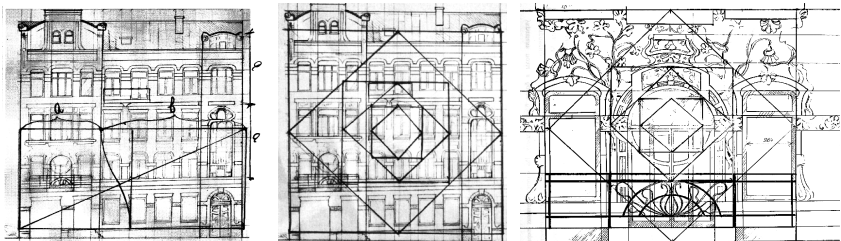

Рисунок 3 — Використання пропорційних систем «золотий переріз» та методу вписаних квадратів в композиційній структурі фасаду та балкону будівлі по вул. Пушкінська, 41

вулиця Олеся Гончара, 33 (рис. 3). Композиція трьохосьова, асиметрична. Фасад має 5 важливих акцентів. Першим акцентним елементом є завершення будівлі у вигляді високого аттика, увінчаного крилатими скульптурами дів, які, можливо, є зображенням давньослов'янських напівжінок-напівптахів Сиріна та Алканоста.

Другим важливим акцентом є характерне для модерну вікно у формі кола (солярний символ) з кількома вертикальними тягами. Нижня частина вікон другого поверху прикрашена живописними букетами тюльпанів (символ весни, ніжності, витонченої краси, швидкоплинності людського життя). Ці тюльпани утворюють горизонтальну композиційну вісь фасаду і є третім акцентним елементом. У правій частині споруди у стилобаті розташовані ковани ґрати з характерним для модерну мотивом «удар батога» — це четвертий акцент фасаду. Праву частину стилобату завершує фігура лева — п'ятий акцент. Лев — символ шляхетності, сили, влади, активності, творчості. Усі ці акцентні елементи важливі не лише в композиції фасаду, але й в забудові вулиці. Метод «золотого перерізу» використано у структурній організації фасаду, а також у побудові кованих ґрат (рис. 4, див. с. 400).

Загальні типологічні схеми побудови мали і численні архітектурно — конструктивні деталі фасадів будинків (двері, балконні ґрати, ґрати проїздів, піддашся), які у великій кількості виготовлялися будівельними артілями, ремісничими майстернями.

Особливо багато вироблялося типових балконних ґрат і гіпсових декоративних підвіконних вставок.

Це пояснювалось підвищеним попитом на ці вироби і неможливістю виконати всі індивідуальні замовлення.

На складах ремісничих цехів, будівельних контор, артілей зберігалися типові, розмножені, виготовлені за кількома зразками — малюнками гнуті, вилітані, ковани балконні ґрати, ґрати проїздів, двері, міжвіконні та підвіконні вставки, запроєктовані раніше певним архітектором, а надалі пропоновані іншим замовникам. Ці ґрати часто використовувались тим же автором — архітектором для інших своїх будинків. Накшталт, балконні ґрати, запроєктовані В. Н. Риковим для будинку на вул. Саксаганського, 68/21,

використано ним для будинку на вул. І. Франка, 17, те саме можна сказати про балконні ґрати, виконані за малюнками А. К. Крауса.

Аналіз, систематизація, класифікація та типологізація архітектурно-декоративної пластики фасадів дозволить сприяти збереженню самобутності міського середовища м. Києва. Архітектурно-функціональні деталі та декоративна пластика фасадів невід'ємно пов'язані з композиційною структурою будівель

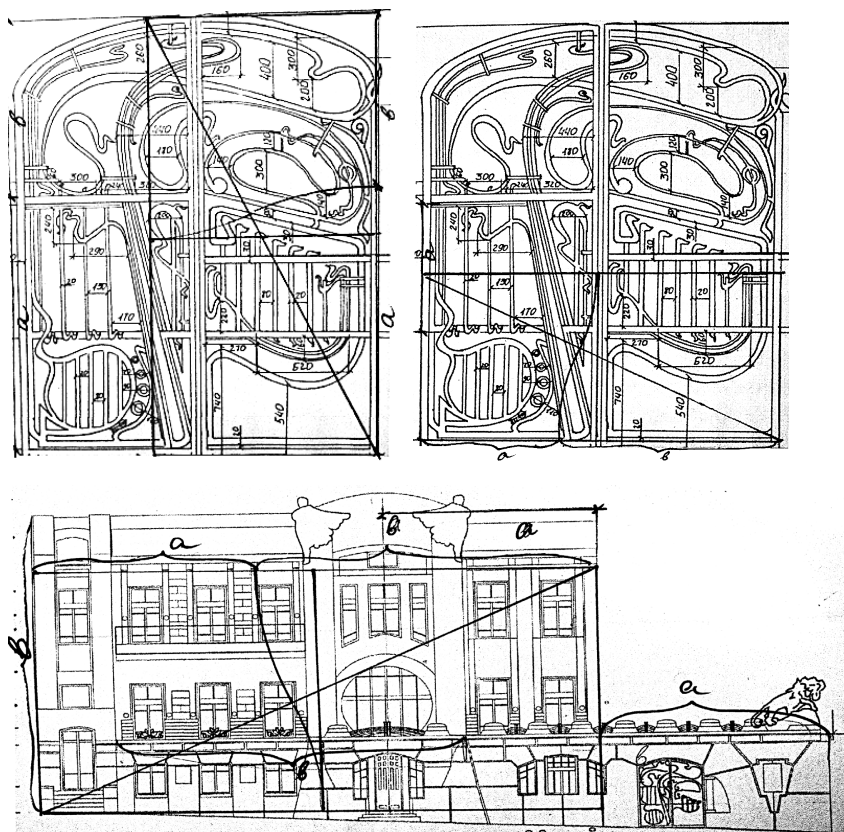

Рисунок 4 — Використання пропорційної системи «золотий переріз» в структурі фасаду та в композиції ґрат будівлі по вул. Олесья Гончара, 33

і зосереджені на вертикальних композиційних вісях фасадів: ризалітах, еркерах, сходових клітках.

В процесі дослідження виділені наступні типи архітектурно-функціональних елементів:

- завершення будівель;
- портали та вхідні двері;
- балкони та балконні огорожі;
- ґрати проїздів;
- піддашся;
- еркери;
- вікна;
- вирішення вертикалі сходів;
- капітелі колон.

А також декоративні елементи: міжвіконні та підвіконні гіпсові скульптурні вставки, барельєфи та об'ємна скульптура.

Всі типи архітектурно-функціональних елементів можна класифікувати за двома основними групами ознак:

- перша група — матеріально-конструктивні та формотворчі ознаки;
- друга група — композиційно-стилістичні ознаки.

Наприклад, **вхідні двері** класифікуються за кількістю стулок та наявністю засклення:

- 1) двостулкові з заскленням — це найбільш розповсюджений тип вхідних дверей, він зустрічається в будівлях усіх стилів;
- 2) двостулкові без засклення — зустрічаються на фасадах усіх стилів крім неоготики;
- 3) тристулкові з заскленням — зустрічаються в будівлях в стилі неоренесанс, неокласицизм, модерн;
- 4) тристулкові без засклення — в будівлях неоренесансу;
- 5) чотиристулкові з заскленням — в будівлях модерну, неоготики, неоренесансу.

ґрати проїздів класифікуються за стильовими ознаками та композиційною структурою (рис. 5, див. с. 402):

- ґрати з фрамугою (№ 8, 12) та без фрамуги (№ 1, 2, 3...);
- двостулкові ґрати з хвірткою (№ 1, 4, 11, 12...) та без хвіртки (№ 2, 6) зустрічаються в будівлях усіх стилів;

КЛАСИФІКАЦІЯ ГРАТ ПРОЇЗДІВ

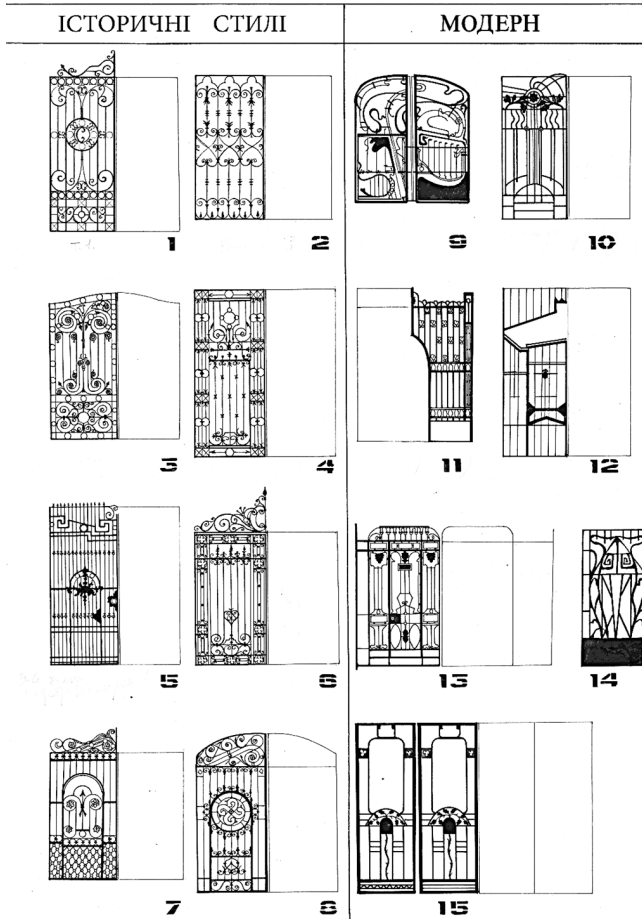

Рисунок 5 — Класифікація ґрат проїздів (обміри та креслення Сідорової О. І. та Сідорової М. Ю. А.):

1. Володимирська, 27; 2. Михайлівська, 17; 3. Пушкінська, 10; 4. Десятинна, 14;
5. Десятинна, 1; 6. В. Житомирська, 28; 7. Володимирська, 25; 8. Шота Руставелі, 30 (втрачено); 9. О. Гончара, 33; 10. Мал. Житомирська, 12;
11. Софійська, 12; 12. А. Толстого, 11; 13. А. Толстого, 6;
14. Саксаганського, 26\26; 15. О. Гончара, 65

- тристулкові (№ 13) та чотиристулкові ґрати (№ 15) зустрічаються в будівлях модерну.

Балкони класифікуються за композиційно-стилістичними ознаками, матеріалом та за формою плану:

- прямокутні — зустрічаються в будинках усіх стилів;
- трапецієвидні — в будинках модерну;
- овальні та круглі — в будинках модерну, бароко-ренесансних стилів та в будинках неоруського стилю.

В композицію балконних ґрат часто вплетені символи стихій — землі, вогню, солярні символи (рис. 6, див. с. 404).

Частіше за все зустрічаються два основні типи композиції балконних ґрат: центрична з вираженим центральним елементом та поясна з вертикальними секціями або рідше з горизонтальними секціями.

Композиція архітектурних деталей зазвичай пов'язана з композицією фасаду. Наприклад, композиційна структура балконних ґрат в симетричних коротких будівлях з центричною композицією фасаду, як правило, теж є центричною.

Композиція балконних ґрат в асиметричних і протяглих будівлях з кількома домінуючими в композиції фасаду вертикальними поясами також є поясною і часто складається з вертикальних секцій.

Якщо в протяглій будівлі достатньо виражена центральна частина (підкреслена еркерами) або якщо центральний вертикальний пояс розширений і дорівнює прилеглим частинам фасаду (або домінує над ними), в композиції балконних ґрат також з'являється центричність: це або поява у вертикальній структурі ґрат центрального елемента, або центричність композиції кожної секції ґрат. Архітектурно-декоративні елементи розташовані завжди на основних композиційних вісях фасаду, вони підкреслюють входи в будівлю, сходову клітку, еркери. Найбільш насичені декором рівні першого, другого та останнього поверхів.

Композиційне розміщення певних декоративних елементів на фасаді обумовлено символічним та енергетичним значенням цих елементів. Так знаки стихії землі: квадрати, ромби, прямокутники, особливо з вираженим центром, означали засіяне поле і несли в собі побажання родючості, добробуту. Енергію землі несли в собі

КЛАСИФІКАЦІЯ ОГОРОДЖЕНЬ БАЛКОНІВ

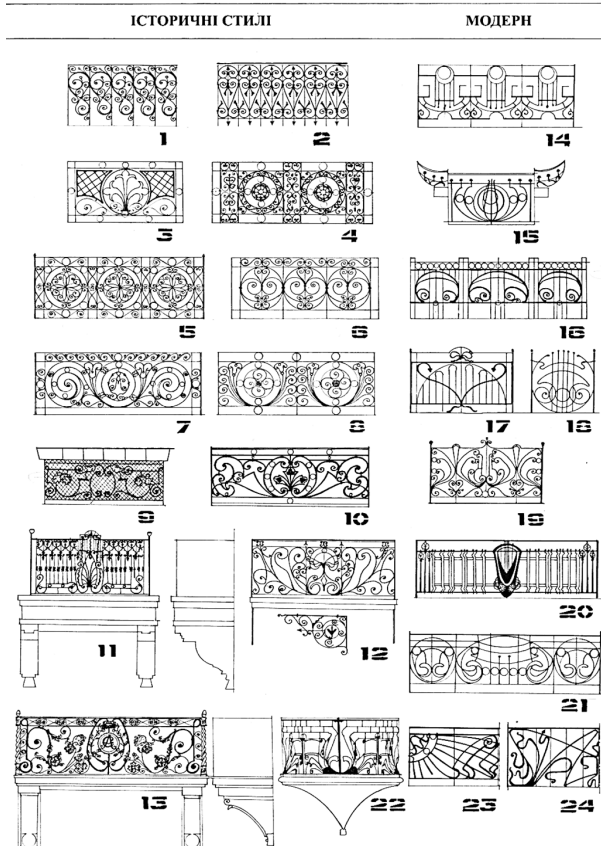

Рисунок 6 — Класифікація огорожень балконів. (Обміри та креслення Сідорової О. І. та Сідорової М. Ю. А.):

1. Т. Шевченко, 26; 2. Пушкінська, 11; 3. О. Гончара, 25; 4. Т. Шевченко, 36;
5. Б. Хмельницького, 33/34; 6. Бульварно-Кудрявська, 51;
7. Володимирська, 78; 8. Ш. Руставелі, 30; 9. Ш. Руставелі, 31;
10. Т. Шевченко, 4 (втрачено); 11. Десятинна, 12; 12. Л. Толстого, 3;
13. Гоголівська, 8 (втрачено); 14. Чеховський, 3; 15. Ярославів Вал, 14;
16. Пушкінська, 21; 17, 18, 19. Гоголівська, 10; 20. Бульварно-Кудрявська, 32;
21. Бульварно-Кудрявська, 38; 22. В. Житомирська, 32; 23. Ярославів Вал, 14;
24. В. Житомирська, 20

також зображення биків, оленів, слонів, ящерів. Вони розміщувалися в нижній частині фасаду і надавали будинку стійкості, міцності. Емблемати води: звивисті, хвилясті лінії, краплі, «сухарики» обрамляли двері, вікна, часто містилися на карнизах, в декорі порталів і означали очищення від вуличного і будь-якого бруду.

Символи вогню: кола, кола з крапкою всередині, трикутники означали захист від темних сил, пробудження творчого потенціалу. Ними часто прикрашали двері, балкони, міжповерхові пояси. Леви, грифони, фенікси також були символами вогню і захищали мешканців будинку. Емблеми повітря: хрести, птахи, янголи означали божественну гармонію, велич духа, а також комунікабельність, інтелект, знання. Знаки повітря зазвичай розміщувалися у верхній частині фасаду. Зміна розташування або втрата таких символів порушує енергетичний і естетичний баланс не лише будинку, але й усього міського середовища.

Висновки. Архітектурно-функціональні деталі та декоративна пластика фасадів мають чітко визначене місце на фасаді, яке обумовлене композицією, умовами сприйняття та символічним значенням архітектурно-декоративних елементів. Архітектурно-декоративна пластика та композиція архітектурних деталей невід'ємно пов'язані з композиційною структурою фасадів.

Композиційна структура більшості фасадів та композиція архітектурно-декоративних елементів, незалежно від матеріалу, побудована згідно наступним пропорційним системам: золотий перетин; система вписаних квадратів; система прямокутників та їх діагоналей.

Усі виявлені типи архітектурно-функціональних елементів класифіковано за двома основними групами ознак: перша група — матеріально-конструктивні та формотворчі ознаки; друга група — композиційно-стилістичні ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кальницький М., Малаков Д. Головні та міські архітектори Києва. 1799–1999. *Теорія та історія архітектури і містобудування* : зб. наук. пр. Київ, 1999. Вип. 4. С. 105–125.

2. Килессо С. К. Владислав Городецкий. *Архитектура СССР*. 1989. № 4. С. 96–103.
3. Кириченко Е. И. Русская архитектура 1830–1910 годов. Москва : Искусство, 1982. 400 с.
4. Малаков Д. В. Правила забудови старого Києва. Архітектурна спадщина України. Київ, 2002. С. 436–438.
5. Сердюк О. М. Стилістичне вирішення київського житлового інтер'єру другої половини ХІХ — початку ХХ століття. *Праці Центру пам'яткознавства* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 16. С. 55–64.
6. Сідорова О. І. Семантика київських фасадів. Українська академія мистецтва. *Дослідницькі та науково-методичні праці*. 2009. № 16. С. 163–173.
7. Сідорова О. І. Художньо-структурні особливості архітектурних фасадів житлових будівель Києва кінця ХІХ — поч. ХХ ст. *Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці*. 2008. № 15. С. 184–193.
8. Скібіцька Т. В. Київський архітектурний модерн (1900–1910 рр.). Вступ. Стаття Г. Духовичного. Львів. Київ, 2011. 232 с.
9. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн. Київ : КНУБА, 2000.
10. Ясевич В. Е. Архитектура Украины на рубеже ХІХ–ХХ веков. Київ : Будівельник, 1988. 182 с.
11. Ясевич В. Є. Модерн в архітектурі України (генезис та вплив на інші стильові напрямки). *Українське мистецтво та архітектура кінця ХІХ — початку ХХ ст.* Київ : Наукова думка, 2000. С. 183–198.

REFERENCES

1. Kalnickij, M., Malakov, D. Golovni ta miski arhitektori Kiyeva. 1799–1999. *Teoriya ta istoriya arhitekturi i mistobuduvannya* : zb. nauk. pr. Vip. 4. Kyiv, 1999. S. 105–125.
2. Kilesso, S. K. Vladislav Gorodeckij. *Arhitektura SSSR*. 1989. № 4. S. 96–103.
3. Kirichenko, E. I. Russkaya arhitektura 1830–1910 godov. Moskva : Iskusstvo, 1982. 400 s.
4. Malakov, D. V. Pravila zabudovi starogo Kiyeva. *Arhitekturna spadshina Ukraini*. Kyiv, 2002. S. 436–438.
5. Serdyuk, O. M. Stilistichne virishennya kiyivskogo zhitloвого inter'yeru drugoyi polovini НІН — pochatku НН stolittya. *Praci Centru pam'yatkoznavstva* : zb. nauk. pr. 2009. Vip. 16. S. 55–64.
6. Sidorova, O. I. Semantika kiyivskih fasadiv. Ukrayinska akademiya mistectva. *Doslidnicki ta naukovо-metodichni praci*. 2009. № 16. S. 163–173.

7. Sidorova, O. I. Hudozhno-strukturni osoblivosti arhitekturnih fasadiv zhitlovih budivel Kiyeva kincyа XIX — poch. XX st. Ukrayinska akademiya mistectva. Doslidnicki ta naukovo-metodichni praci. 2008. № 15. S. 184–193.
8. Skibicka, T. V. Kiyivskij arhitekturnij modern (1900–1910 roki). Vstup. Stattya Duhovichnogo G. Lviv. Kyiv, 2011. 232 s.
9. Chepelik, V. V. Ukrayinskij arhitekturnij modern / upor. Mojseyenko-Chepelik. Kyiv : KNUBA, 2000.
10. Yasyevych, V. E. Arkhytektura Ukrainy na rubezhe XIX–XX vekov. Kyiv : Budivelnik, 1988. 182 s.
11. Yasyevych, V. E. Modern v arkhitekturi Ukrainy (henezys ta vplyv na inshi stylovi napriamky). Ukrainske mystetstvo ta arkhitektura kintsia XIX — pochatku XX st. Kyiv : Naukova dumka, 2000. S. 183–198.